

Mellan tvivel och tro. Om dikter, visor och psalmer i gudstjänst och vardagsliv

SVEN-ÅKE SELANDER

Inledning

I svensk luthersk tradition har psalmer och visor spelat och spelar alltjämt en viktig roll både i vardag och högtid, i gudstjänst och hem.¹ Sången är ett sätt för människor att se sina liv i den kristna trons ljus. För alla är detta emellertid inte lika självklart. I svensk psalmdiktning har frågor om tvivel, sökande och tro varit föremål för många och långa diskussioner.² En föregångsman var Emil Liedgren (1879–1963) med bl.a. psalmerna »Mästare, alla söka dig Uppenbart eller förteget»³ och »En dunkel örtagård jag vet»⁴, en annan Natanael Beskow (1865–1953) med »Tränger i dolda djupen ner Tanken, som söker och spanar».⁵ Till de under en tid ofta sjungna sångerna i ungdomsvärlden på detta tema hör Tore Littmarcks (1921–2007) »Jag skulle vilja våga tro att någon har mig kär».⁶

Öppenheten för teman om sökande och tvivel har efterhand ökat. I 1937 års psalmbok för Svenska kyrkan finns i innehållsförteckningen ingen särskild rubrik för sökande och tvivel. Sådana psalmer var då ett kontroversiellt område.⁷ Psalmer på temat sökande och tvivel hade publicerats redan

1 Till detta se S-Å. Selander 2008

2 Till detta se t.ex. Arvastson 1965, särskilt s. 186–206; Åkesson 1959.

3 Sv ps 1937:532. Åkessons uppsats 1959 har titeln »Det sökande hjärtats psalm». Värt att lägga märke till är att några av dessa psalmer kommit till eller använts i student- och gymnasistsammanhang. Liedgrens verksamhet som lektor vid katedralskolan i Västerås och hans kunskaper om gymnasisters sätt att tänka kan ha inspirerat honom till psalmdiktning om tvivel, sökande och tro. I 1937 års psalmbok är psalmen placerad i avdelningen »Ungdom».

4 Sv ps 1937:267.

5 Sv ps 1937:29.

6 Sv ps 1986:219.

7 Åkesson 1959 m.fl.

tidigare i det kyrkliga ungdomsarbetets sångsamling *Kyrklig sång*.⁸ I *Den svenska psalmboken 1986* möter däremot under rubriken »ATT LEVA AV TRO» en avdelning rubricerad »Sökande – tvivel». Samtliga dessa psalmer i den ekumeniska delen har sitt ursprung i Svenska kyrkan.⁹ I Svenska kyrkans egen psalmboksdel finns ytterligare fyra psalmer på samma tema.¹⁰

I senare försöksutgåvor inom Svenska kyrkan, *Psalmer i 90-talet*, 1994 och *Psalmer i 2000-talet*, 2006, finns ingen särskild avdelning på temat sökande och tvivel. Det innebär inte att temat inte finns med. I stället möter psalmer på sådana teman i sammanhang, där innehållsfrågor ger anledning till undran och frågor. Man kan tolka detta så att psalmer om spänningen mellan sökande, tvivel och tro inte bör hänföras till särskilda delar av psalmboken eller till särskilda avgränsade situationer i människors liv. Tro, sökande och tvivel följer den reflekterande, engagerade och upplevande människan på vägen genom livet, medvetet och omedvetet.¹¹ Detta behöver uttryckas i dikt, visor, psalm och sång. Människors behov av att återfinna sina egna problem och frågeställningar i psalmer och visor har Anders Frostenson formulerat så: »Vad vi behöver är identifikationspsalmer – inte oppifrån predikstolen, katedern, upphöjda teologivärldar ner till den aniktslösa massan, kallad församlingen, utan psalmer – visor där vi känner igen oss själva, vår situation och våra problem (gärna i första strofen) och som sedan kan ge ett meningsfullt mönster åt vårt liv.»¹²

8 T.ex. Liedgrens »Mästare, alla söka dig», nr 123 och Beskows »Gud är din fader. Tro honom blott!», nr 230. *Kyrklig sång* 1934.

9 »Gud, din nåd till himlen räcker», J. Åström 1816; »Mästare, alla söka dig», E. Liedgren 1919; »Gud, för dig är allting klart», E. Malmström, 1936, 1965; »Jag har ofta frågor, Herre», T. Littmarck 1972; »Jag skulle vilja våga tro», T. Littmarck 1969, 1981.

10 »Jag till din måltid bjudits in. Säg mig, o Gud, att jag är din», J-O. Wallin 1814; »En dunkel örtagård jag vet», E. Liedgren 1919; »Varför gick vi bort att söka», A. Frostenson 1964; »Jag kom inte hit för att jag tror», B.G. Hallqvist 1966.

11 Sökning på internet ger tydliga anvisningar om att frågor om psalmer, tvivel och sökande är aktuella, omdiskuterade problem. *Den svenska högtidsboken*, utgiven 2000 av Humanisterna, tidigare Human-Etiska Förbundet, och som innehåller dikter och texter kring frågor om livstolkning kan vara ett ytterligare exempel på detta.

12 Frostenson 2003, s. 30. Om identifikationspsalmer se vidare Nisser 2005. Inför en presentationsgudstjänst av *Psalmer i 2000-talet* i Karlstad, sänd i Sve-

Mål

*För att belysa likheter och skillnader behandlas i det följande texter*¹³ som visar hur sökare, tvivlare och kristna psalm- och sångdiktare formulerar sig kring grundläggande existentiella problem. Undersökningen är tematisk.¹⁴ Problemet om vad en psalm är står inte i fokus.¹⁵

I diktens värld finns många sätt att formulera sig kring de grundläggande existentiella frågorna. Sökande och tvivel är inte diktare obekanta med. Cornelis Vreeswijk (1937–1987) har både i ord och ton gett en mångfald uttryck för sitt sökande och sitt tvivel.¹⁶ Han har på ett expressivt och personligt sätt brottats med de existentiella frågorna. I det följande används främst hans diktning för att belysa hur människor i kamp med grundläggande existentiella frågor tänker och skriver. Exempel på hur sökande, tvivel och

riges Radio i maj 2006, sade biskopen Esbjörn Hagberg i en intervju enligt ett SR-referat: »Livet förändras, den värld vi lever i förändras. Det gör att vi behöver nya psalmer som tolkar livet. Vissa uttryck dör eller förändras, och nya uttryck kommer till för att formulera det som är den mänskliga erfarenheten. Tro idag handlar mycket om sökande och tvivel. Det nya psalmbokstillägget innehåller psalmer som beskriver människors sökande efter något som inte ens kanske formuleras som Gud», Google SR P2 Mitt i musiken 11/5 2006.

13 I en fullständigare undersökning behöver även musiken analyseras. Carlsson 1996 gör en del musikaliska iakttagelser som understödjer hans textanalyser.

14 Under rubriken »Tematik: existentiella frågor» jämför I. Selander hur existentiella frågor, däribland frågor om förhållningssätt till tron, behandlas i skönlitteratur och i moderna psalmer, I. Selander 1999, s. 33–38.

15 Detta problem väckte inte så lite uppmärksamhet när *Psalmer i 2000-talet* planerades, se *Kristus vandrar bland oss än*, 2004.

16 Cornelis Vreeswijks produktion har samlats i tre volymer, *Samlade sånger, Skrifter I*, 2000, *Enskilda sånger, Skrifter II*, 2000, *Dikter Prosa Tolkningar, Skrifter III*. Stockholm 2000. Cit. Vreeswijk *Skrifter I, II, III*. I slutet av banden finns kommentarer och anvisningar av utgivaren. Vreeswijks diktning har varit föremål för litteraturvetenskapliga analyser, t.ex. Barbara Strand-Blomström och Siv Wiik, »Om döden vet man bara att den inte är livet». *Förgänglighetstematik i Cornelis Vreeswijks diktning*. Pro Graduavhandling vid Åbo Akademi, 1994, cit. efter Carlsson 1996, vidare avhandlingarna Carlsson 1996 och Anthin 2007. Några minnesböcker har getts ut, t.ex. Vold 1990, *En bok om Cornelis* 2000 samt den utförliga Gustafson 2007. Om Vreeswijk och Evert Taube samt andra trubadurer se Carlsson 1996, s. 246ff. m.fl. ställen samt Anthin 2007, särskilt s. 315ff, 328f. Liksom Taube ville Vreeswijk framstå som en författare med litterära ambitioner, vara »gränsöverskridande» och »experimenterande», Carlsson 1996, s. 219.

tro formuleras i ett kristet perspektiv hämtas i första hand från den senaste försökssamlingen i Svenska kyrkan, *Psalmer i 2000-talet*, som innefattar material både från projekten »Psalmer i 90-talet» och »Psalmer i 2000-talet». ¹⁷ De grundläggande existentiella teman som belyses är frågor om existensen, tillvaron, människan, räddningen och hjälpen. Utgångspunkten är *vägen*.

Vägen

Vägen är en viktig metafor för dem som arbetar med sin livstolkning. ¹⁸ På vägen möter utmaningar som har att göra med själva *existensen*, livet och tillvaron, *frågor* som väcker behov av engagemang, upplevelser och svar, behov av verbalt och musikaliskt *språk* att uttrycka sig på. Att vandra vägen innebär att leva med ett *mål* i sikte, ett *hopp* att förlita sig på eller famla efter, behov av *svår* som ibland kan vara självklara, ibland omöjliga att formulera, känsla av att någon lyssnar *eller* inte lyssnar på mina ord och min sång. ¹⁹ Detta gäller både tvivlare, sökare och troende. Även om de tycks skilja sig åt så har de också mycket gemensamt.

I ett föränderligt samhälle utvecklas nya vägar för att mötas kring frågor om sökande, tvivel och tro. ²⁰ Kyrkan är en part bland andra i dialogen kring de grundläggande existentiella frågorna. I *Kyrkoordning för Svenska kyrkan 2000* kan man läsa: »Kyrkan har rum för alla, för den sökande och tvivlande lika väl som för den trosvisse, för den som hunnit kortare lika väl som för den som hunnit längre på trons väg.» ²¹ Samtal på vägen och behov av att lära känna varandra är viktiga förutsättningar för möten och en framgångsrik dialog kring grundläggande existentiella frågor. 2005 formulerades detta i Svenska kyrkans kommunikationsplattform på följande

¹⁷ Om projektet *Psalmer i 2000-talet*, se *Kristus vandrar bland oss än 2004*. Avsikten med projektet var att inventera och presentera sådant material, som fångar nya aktuella problem- och frågeställningar, som inte förekommit tydligt i psalm- och sång tidigare. Från förarbetet har några texter i denna uppsats hämtats från danskt aktuellt psalmboksarbete.

¹⁸ Jfr Apg. 9:2, att vara »på den vägen».

¹⁹ Ett exempel är Dan Andersson, Hellström 1981.

²⁰ Till förhållandet mellan psalm, psalmbok och samhälle se Nisser 2005; S-Å. Selander 2001.

²¹ Kyrkoordning 1999, avdelning 6, s. 98.

sätt: »Svenska kyrkan vill vara öppen för eftertanke, stillhet och samtal kring liv, tro och tvivel [...] vara nära glädjen och nära sorgen, nära livets Gud».²² På Svenska kyrkans hemsida kan man läsa: »Alla är välkomna att vara med: unga och gamla, troende och icke troende. I gudstjänsten får vi hjälp att tolka våra liv och möta Gud [...] För den som är ovan kan det kännas lite främmande. Språket kan vara högtidligt och det sägs och görs kanske saker som är svåra att förstå betydelsen av».²³ I sådana möten kan dikter, visor och psalmer spela en viktig roll.

Cornelis Vreeswijk (1937–1987) har, inspirerad av en gammal visa: »Rainbow's end», reflekterat över vägen och målet:

Jag har rest genom världen
och ej haft ett mål,
inget hem, ingen enda vän.
Jag kommer från ingenstans
och jag går som i trance
på min väg till regnbågen.

[...]

Någonting väntar
vid vägens slut,
något som jag ej funnit än.
/:Genom hetta och damm
går min väg ändå fram
till slutet av regnbågen.:/

Vreeswijk Skrifter III:367, Ps 2000:820

Att vandra vägen kan vara som att gå som att gå »i trance». Upplevelsen att komma »från ingenstans» skapar rotlöshet. »Regnbågen» är både vägvisning och mål, vandringen, sökandet, en jakt efter »en helt annan skatt» än silver och guld, någonting mera värt som man tror finns där vid slutet

22 Svenska kyrkans kommunikationsplattform, 2005. Svenska kyrkan.

23 Svenska kyrkans hemsida, 20081215, www.svenskakyrkan.se, avdelning gudstjänst öppen för alla.

av regnbågen. Sökandet får man inte ge upp. »Någoting väntar».

Om regnbågen för sökaren markerar att »någoting» väntar, så kan den som känner det bibliska språket erinra sig att regnbågen var det tecken i skyn som gjorde Noa övertygad om att han stod under Herrens beskydd. Förbundet tecknet gav vandrigen under regnbågens tecken ett innehåll. Det som väntar vid vägens slut är bekräftelsen på vissheten om att »jag lever i din hand».²⁴

Både sökare, tvivlare och de som kommit längre på trons väg och känner trons språk bättre kan alltså gemensamt finna mening i texten. Därför kan den försvara sin plats i ett psalmbokstillägg. Sökaren famlar efter formuleringar. De som är på trons väg skonar inte från »hetta och damm», ibland finner inte heller de svar på sina trångmål, men man »fortsätter gå bort till slutet av regnbågen». Gemensam är utmaningen att formulera tolkningar och svar på de grundläggande existentiella frågorna. Sökare och tvivlare prövar sina språk och uttrycksformer. Kristna har sitt sätt att formulera och tolka samma existentiella grundfrågor:

<i>Grundfrågor</i>	<i>Den kristna trons språk</i>
Existensen	I Guds hand
Tillvaron	Guds skapelse
Människan	Guds avbild
Räddningen	Jesus Kristus, frälsaren
Hjälpen	Hjälparen – den heliga Ande

Om sökare, tvivlare och övertygade skall kunna komma i dialog med varandra och bättre förstå varandras ord och tonspråk, så behöver man lära av varandra. Sökare och tvivlare behöver vara lyhörda för den kristna trons språk och uttrycksformer, skapare av kristen dikt och ton behöver vara lyhörda för hur sökare och tvivlare uttrycker sig om grundläggande problem i livstolkningen. Startpunkten är gemensam: *frågorna*. Målet är gemensamt: *hoppet* om att finna skatten vid slutet av regnbågen. På sökandets väg ställs frågor om existensen, tillvaron, människan, räddningen och hjälpen: vad är gemensamt, på vilka sätt skiljer sig olika tolkningar åt?

24 1 Mos. 9:13; Den svenska psalmboken 1986:218:3, Tore Littmarck.

Existensen

När en stjärna faller kan man under en kort stund uppleva sig vara en del av tillvaros enhet. På natten finns tid för reflexion och möjlighet att uppleva lyckliga ögonblick utan distraktion. Men »underbart är kort»:

Den stjärnan måste du fånga
och njuta den snabbt och kort.
För morgonen kommer smygande
och sopar stjärnorna bort.

Vreeswijk Skrifter II:115²⁵

Stjärnfallet är snabbt och distanserat liksom lyckan kan vara det. Det ljusa ögonblicket försvinner i den smygande dagern. Det inbjuder inte till dialog, för knappast vidare på sökandets, tvivlets och trons väg. Misströstan ligger nära liksom stjärnorna besegras av dagsljuset. Då inträder lätt ett annat tillstånd:

Hör jag någon säga. Misströsta ej.
Hör jag? Och vem talar
och vad språk talas
så vem lyssnar?

Det är din vän. Som säger dig:

Misströsta inte.

Hör du?

Förbi alla ruiner hör jag Dig.

Vreeswijk Skrifter III, omslagstext

Behovet av en »vän» att tala med delar sökare, tvivlare och övertygade med varandra. Tore Littmarck har fångat konfirmanders osäkerhet när de mera på allvar startar sin vandring på trons, tvivlets och sökandets väg:

25 Handskrivet manus, Vreeswijk, Skrifter II:490.

Jag har ofta frågor, Herre, men så sällan har jag svar.
Jag står ofta vid ett vägskäl, och jag tvekar vid mitt val.
Många gånger är jag ensam, mina frågor saknar ord.
Jag har ofta frågor, Herre, men så sällan har jag svar.

Den svenska psalmboken 1986:218

Kan människan verkligen våga vänta sig ett svar. Vreeswijk antyder detta: »Det är din vän. Som säger dig: Misströsta inte. Hör du?». Vännen hör trots alla människans misslyckade satsningar, återfall eller löften som inte fullföljts. Men man måste våga lyssna, trots sina tillkortakommanden: »Förbi alla ruiner hör jag Dig», dig med stort D. Vad blir då svaret? Vilket budskap förmedlas? »Misströsta ej». Ge inte upp hoppet. Vägen går vidare. Men vännen förblir trots allt anonym. Språket är otillräckligt: »Vad språk talas?» Vem kan då lyssna?²⁶

Även för konfirmanden är språket ett hinder i mötet med Gud: »mina frågor saknar ord». Vad får då konfirmanden för svar? Orden kanske betyder mindre och känslan av att vara i goda händer mer: »Kanske frågorna blir lösta, kanske får de inget svar. [...] Det som ger mitt liv en mening är att du, Gud, vill mitt väl [...] att jag lever i din hand.»²⁷

För andra är detta inte nog. Vandrigen på trons väg innebär att ha övermannats av någon som man inte kan befria sig ifrån:

Jag väljer ej. Jag måste tro att mellan mig och
evighet det finns en bro.
Jag väljer ej. Jag måste tro att Jesu kärlek i mig gro.
Jag väljer ej. Jag måste följa den väg som världen ville dölja.
Jag väljer ej. Jag hör din röst. Du är verklig. Du är tröst.
Jag väljer ej. Men det är svårt. Människans hjärta är så hårt.

*Anne Marie Berglund*²⁸

²⁶ Även Carlsson menar att texten, inte minst Dig med stort D, ger »signaler om en gudomlig kvalitet». I dikten »tränger en svarande röst igenom jagets ovissa, spörjande förhållande till transcendensen», Carlsson 1996, s. 312.

²⁷ Om psalmen, »mer eller mindre ett citat från en konfirmand», se Nisser 2005, s. 223 och där angiven litteratur.

²⁸ Svensk författare som skrivit dikter, prosa, radiodramatik.

Brottningen med existensens ofrånksomhet kan formuleras olika: som ett möte med en okänd vän, eller som bekantskap med en Herre som visserligen inte ger tydliga svar på alla frågor, men som ändå förmedlar trygghet i vissheten om att vara i goda händer, eller som något man satsar allt på i tro, där man upplever att man inte väljer själv och kanske trots »hjärtats hårdhet». Gemensam är upplevelsen av att vandra en väg: »Någonting väntar vid vägens slut» (Vreeswijk), »Jag står ofta vid ett vägskäl och jag tvekar vid mitt val» (konfirmanden), »Jag måste följa den väg som världen ville dölja» (Berglund). Man söker någon som väntar på en: »Förbi alla ruiner hör jag Dig» (Vreeswijk), »Tänk om du är den som väntar just i tvivlets ensamhet» (konfirmanden), »Jag väljer ej. Jag hör din [Jesu] röst. Du är verklig. Du är tröst» (Berglund). Så kan dialog inledas under vandringen, på väg mot målet.

Tillvaron

Förhållandet till tillvaron, naturen, skapelsen, kan vara både rofyllt, romantiskt och kvalfyllt, katastrofartat:

En skog som är tom och en sjö som är vid
och som blänker som inget annat.
Och urberg som andas av evig frid
– dit längtar jag så förbannat.
Men jag kommer nog aldrig dit igen
för något jag gjort för länge, länge sen.
Men du kan väl hälsa till viken, min vän,
där du själv i ro har stannat.

Vreeswijk Skrifter II:138²⁹

»Urberg som andas av evig frid» kontrasteras mot »något jag gjort för länge, länge sen». Några kan få ta del av tillvarons frid medan andra blott förmår »hälsa till viken». I ett bibliskt perspektiv skulle man kunna be-

²⁹ Handskrivet manus, med påskriften: »En sjö som är tom (Aspenström)», Vreeswijk, Skrifter II:492.

skriva det som dramat i Edens lustgård. Tillvaron som skapad till glädje och lust och tillvaron som förstörd av »något jag gjort», brustit i ansvar.³⁰

»Allting är Herrens och allt har han skapat / Skapat i kärlek och gett det till oss» skriver Lars Westberg.³¹ I den texten möter »höjdernas skönhet och dalarnas grönska, örternas beska och frukternas sötma» och mycket annat. Till skapelsen hör också människan med sin »längtan att söka sitt ursprung, känslor och tankar, förmågan att älska». Mycket av detta förmedlar också Vreeswijks diktning. Gemensamt är också tankar om »ansvaret». För Vreeswijk är det något »jag gjort för länge, länge sen» och som han inte tycks kunna komma förbi. För Westberg handlar det om »ansvarets glädje, att vara hans redskap». Det innebär inte att också psalmförfattarna är medvetna om att vad människor gjort och tänkt kan hindra dem från att glädjas »åt denna värld och njuta solens glans». Men där finns också hopp. D. Bonhoeffer beskriver det så:

Och vill du att vi än en gång skall glädjas
åt denna värld, och njuta solens glans,
allt det förgångna skall vi då få lämna
och ge åt dig vårt liv, vår tro, vårt allt.

Ps 2000:817, översättning Jonas Jonson

Vreeswijk lever kvar i minnet av det förgångna och läses av det, Bonhoeffer förlitar sig på att Herren skall »rädda våra skrämde själar med frälsningen som vi har skapats till», Westberg påminner om glädjen över ansvaret i att vara Guds redskap. Det är tydligt att det att vara människa är både lätt och svårt. Det handlar om upplevelser av ansvar, missmod och glädje för alla som är på väg.

30 Om intertextualitet och relation till bibeltexter hos Vreeswijk se Carlsson 1996 s. 34, 182, 201f., 216 m.fl. ställen.

31 Ps 2000:809, Lars Westberg, präst i Svenska kyrkan, författare »utifrån sina egna innersta tankar om tro och tvivel, smärta, förtröstan och lovsång», *Psalmer för livet*. CD Tonika.

Människan

I dikten »Telegram från en bombad by» skriver Vreeswijk:

Jag skulle bra gärna vilja veta
varför vårt hus inte fick stå kvar.
Jag skulle bra gärna vilja veta
vad dom har gjort med mor och far.
Kan någon människa ge ett svar?

Dom sa att huset låg mitt i vägen,
låg mitt i vägen för en soldat.
Det var en omväg på några steg, men
i stället slängde han en granat.
Hur kan en människa bli så lat?

*Vreeswijk Skrifter I:79*³²

Vreeswijks dikt är en rasande uppgörelse med bristande ansvar som går ut över andra människor.³³ Vikten av att visa sin vrede finner man också i den kristna dikten:

Var inte rädd för vreden
som är ditt väsens värn
när onda krafter hotar
och kränker den du är.
I bruk för rätt och sanning
är vreden stark och god,
ett redskap för Guds kärlek
som ger dig heligt mod.

*Ps 2000:825 Susanne Rikner*³⁴

32 Även LP 1986. Textkommentar av Vreeswijk: »Vilken jävla by som helst. Guernica. Saigon. Välj i högen. Det skall vara ett barn som sjunger egentligen», Vreeswijk, *Skrifter I:418*.

33 Carlsson har en delvis annan tolkning och menar att dikten är ett uttryck för »vilsenhet inför en förlorad trygghet», Carlsson 1996, s. 66.

34 Präst i Svenska kyrkan, författare.

Människors bristande ansvar kan bli andra människors olycka. Detta är välkänt både för sökare, tvivlare och övertygade. De flesta människor brottas med frågor om bristande ansvar, både eget och andras. Vad händer med dem som blivit offer för den oansvarige, med deras olycka, missmod, hopplöshet och mörker. Kan det förvandlas till tillförsikt, framtidshopp och ljus? För Vreeswijk tycks bara frågor finnas kvar. För Rikner kan vreden kräva handling, att man blir »ett redskap för Guds kärlek». Vreden har de gemensam.

Den danske psalmdiktaren Jens Rosendal söker också ett svar: vad som än händer människor så är de »helt uden forbehold [...] i livets vold»: »Om end alt lukker sig er du i gode hænder», det finns hopp »i livets vold» som »bær dit nederlag midt in i håbets kæde», »alting skal fornys, det fjerne og det nære». Att vara »i livets vold» är att vara en del av ett sammanhang, där livet är starkare än döden, segern viktigare än nederlaget.³⁵

Att tro på livet och på dess helande krafter kan förena sökare, tvivlare och övertygade. G. Wingren beskriver det så: »[...] man kan aldrig undandra sig att hoppas, frukta, sörja, vara tacksam. I de lägen, där man icke är herre och där ingen annan heller är herre, måste fruktan, hoppet, tacksamheten och klagan rikta sig utåt mot något som man icke ser eller hör, mot 'livet'». ³⁶ De kristna psalmdiktarna stannar dock inte vid »livet» som en livstolkande metafor. ³⁷ De ger »livet» en djupare trostolkning; att vara »i livets vold» är att få vara med i »Vor Herres rige». Där gäller delvis andra lagar: »Alting skal regnes om hvor kærligheden gelder [...] Han fælder livets dom så tit vi livet taber».

Att vara människa är att möta olika existentiella situationer:

Var inte rädd för sorgen den kommer som en vän [...]
en bro till framtiden
Var inte rädd för tvivlet som mejslar fram din tro [...]
ljuset av Guds närhet välsignar brottningen

³⁵ Cit. efter *Salmer til tiden, Korssilbuetter*. Lögumkloster Vokal Ensemble, LP 2002. Jens Rosendal, dansk folkhögskollärare, har utgett flera diktsamlingar, sånger och psalmer.

³⁶ Wingren 1974, s. 19.

³⁷ Till detta se Evertsson 2002.

Var inte rädd för glädjen, för kärlek och för lust,
låt leken och låt skrattet bli brus mot himlens kust

Ps 2000:825 Susanne Rikner

Hur kommer man dit? Hur förvandlas rädsla, sorg och tvivel till räddning
och glädje?

Räddningen

Vad är det som skiljer ångest och mod?

Jo, vatten och blod.

Vad skiljer då mod från en galen håg?

Apotekarens våg

och det som i skålen låg.

*Vreeswijk Skrifter II:115*³⁸

»På en serviett» beskriver Vreeswijk en väg ut ur ångesten.³⁹ Den är på liv och död. Vatten och blod är förutsättningar för att livet skall kunna fortsätta; ur Jesu sida kom vatten och blod när soldaterna stack upp hans sida till tecken på att den korsfäste var död. Varifrån kommer då modet att leva? I apotekarens våg ligger de medikamenter som kanske kan dämpa ångesten, ge mod att övervinna »en galen håg».

Men Vreeswijk kan i diktens andra vers beskriva en annan väg till räddning:

Vad skiljer ditt hjärta från mitt, min vän?

Jo kärleken.

Vad skiljer din kärlek från min då, säg?

Fråga inte mig!

För jag håller av dig!

38 Handskrivet manus, på serviett FRATIS KÄLLARE/FRATIS TRE REM-MARE. Titel satt av red. för Vreeswijk, Skrifter II:490.

39 Om Vreeswijks förhållande till amfetamin och hasch se t.ex. Carlsson 1996, s. 201, Gustafson 2007, s. 185–187.

Om kärleken blir besvarad, hjärtan förenas i stället för att vara skilda åt, då kanske. Men om kärleken blir obesvarad? Den frågan vågar Vreeswijk inte ställa. Om svaret blir nej... Då kan tryggheten försvinna, ångest och modlöshet hota på nytt.⁴⁰

För den kristna trostolkningen är vägen till räddning en annan:

Himlens timmerman som mig hjälpa kan,
kom med stor misskund i min svåra stund.

Himlens timmerman är den som »skapat mig»: »Mäktig är du Gud, klädd i solars skrud. Nu är sorgens tid. Hägna sinnets frid.»

Himlens timmerman har mött i jordisk gestalt och kan fortfarande hjälpa med »hjärtats tröst och fred från [s]in himmel ned»: »Kristus, håll min hand här i jordeland. Var mitt värn, min vakt mot all dödens makt».⁴¹

Längtan efter räddning, frälsning från ångest och modlöshet, är ett gemensamt mänskligt fenomen som man behöver dikta och sjunga om. Att »med öppna tillitsfulla händer [ta] emot det liv som ges mig nu»⁴² är inte någon självklar väg till räddning för Cornelis Vreeswijk. Kristusgestalten är för honom snarare en gestalt man hånar än en som man väntar sig räddning från. Den som »fötts i ett boskapsskjul» är Vreeswijk inte obekant med, men han är »inte särskilt kul».⁴³ Vem hjälper då? Herr Åkerström? Naturen? Gud? Kyrkan? Den heliga Ande?

Hjälpen – Hjälparen

’Hjälparen, den heliga Ande, som jag skall sända i mitt namn’ säger Jesus,⁴⁴ hur förvaltas det uppdraget? Kan det bli människor till hjälp?

⁴⁰ Vreeswijks förhållandet till kvinnor är som bekant ett genomgående tema i hela hans diktning och behandlas utförligt av olika forskare och levnadstecknare.

⁴¹ Ps 2000:887, Kolbein Tumason, isländsk hövding och skald, 1208, översättning Jonas Jonson.

⁴² Ps 2000:881 Jonas Jonson.

⁴³ Vreeswijk, Skrifter II:106. Vreeswijks inte sällan raljanta hållning till religiösa föreställningar behandlas särskilt i Carlsson 1996.

⁴⁴ Joh. 14:26.

Vreeswijk berättar om ett möte:

Jag gick mig ut i staden
och gissa vad jag såg?
Jomän, ett tält av stort format
som mitt i staden låg.
Jag kände doft av sågspån,
jag hörde orgelns brus.
/:Jag trodde det var cirkus,
men det var Herrens hus.:/

Är det någon skillnad på cirkus och Herrens hus? I Herrens hus borde man finna »Rättfärdighetens furste» och inte »spektakel». Kanske inte ens Gud gillar spektaklet? Kanske Gud inte ens är där? Herr Åkerström, »som är en ärans man»⁴⁵ måste tillfrågas om Gud faktiskt var med på detta möte. Vreeswijk själv har sin uppfattning klar:

Ack, jag tror det inte,
men se min tro är klen.
Ty jag gick ut ur tältet
och ut i solens sken.
Och tror du ej han hellre
vistas i en molnfri zon?
/:Det tror då jag åtminstone,
fast jag är svag i tron.:/
Vreeswijk Skrifter I:33f

I tältet fanns ingen hjälp att hämta. Finns »Rättfärdighetens furste» möjligen någon annan stans: ute i solen »i en molnfri zon» kanske. Om han nu finns – »Rättfärdighetens furste» – »min tro är klen».

45 Kanske en avsiktlig utmaning mot dem som i tältet säger sig ha »Rättfärdighetens furste [...] kär». Om detta, se även Gustafson 2007, s. 86f., där en liknande tolkning görs: »Cornelis kritiserar inte religionen, utan skrymtandet» (a.a.s. 87, se även a.a.s. 292). Vreeswijk kände gudstjänstmiljön. Som barn var han mycket sjuk och vistades en tid på ett sjukhus som drevs av nunnor och där »jag gick i mässan och lärde mig göra korstecken och tro på jungfru Maria», Gustafson 2007, s. 21. Dikten kommenteras också kort i Carlsson 1996, s. 36.

Det är tydligt att om Cornelis Vreeswijk vill ha hjälp så vill han inte ha den i den form han mött i tältet. I dikten antyds en försiktig respekt för själva budskapet: hjälp i för Vreeswijk rätt form är han öppen för, därför söker han sig ut i solens sken. Kanske kan man också utläsa en viss kritik mot att »Rättfärdighetens furste» inte fått en fair behandling i tältet.

Inställningen att natur och sol kan uppfattas som en riktigare plats än kyrkor, kapell eller mötestält att finna hjälp på är inte ovanlig varken bland tvivlare, sökare eller troende. Den hjälp man får kan upplevas på olika sätt. Jesu lärjungar mötte Hjälparen, den heliga Ande, som omskakande storm- och eldfenomen: »en våldsamt storm hade farit fram» och »tungor av eld satte sig på var och en av dem».⁴⁶

Den danska psalmförfattaren Lisbeth Smedegaard Andersen⁴⁷ upplever Hjälparen, den heliga Ande, i pingstid »som en kärleksbris som inget vet om lagom». Scenen är parken i kyrkogården där den vita kastanjen blommar och barnen leker och »bygger paradiset slott med skeva väggar». Glömd är »vinterns natt och frost», alla gravar upplevs »tomma» och det är »som om all nöd var glömd och sorgen skyld av sommar». Då brusar den heliga Andes vind fram »som om en kärleksbris som inget vet om lagom nu andas genom vinden. Och klär vår vintersjäl i grönt till fest för pingsten.»

Vintersjälen kan vara drabbad av nöd och sorg, »kärleksbrisen» blåser bort detta: »Nu vissnar vinterns lögner och paradiset ljus står tänt i träd och ögon». Man är insatt i en gemenskap, man är tillbaka i paradiset, förenad i en ny gemenskap: »Vi är ett enda folk: han uppstod för oss alla».⁴⁸

Hjälparens, den heliga Andes, uppgift är att medvetandegöra om att det finns hjälp att få och att det finns en hjälpare, han som »uppstod för oss alla», Vreeswijks »Rättfärdighetens furste». En möter honom och en annan söker honom i samma omgivning: i naturen, där livets krafter både dör och uppstår.

Att tillhöra »det enda folket» kan i ett annat kristet trostolkningsspektiv beskrivas som att leva i sitt dop. Medvetandet om att vara insatt i detta stora sammanhang kan vara en hjälp till att finna glädje även när sorg råder:

46 Apg. 2.

47 Präst i danska kyrkan, författare.

48 Översättning Ylva Eggehorn.

Varför är det så att glädjen
finner vägar överallt
att förunderligt kan finnas
om än livet verkar kallt?

[...]

det är dopets perspektiv.
Då vi vet: det är oss givet,
det blir rikt – vårt goda liv.

Ps 2000:823 Gunnar Jensen

I den kristna trons perspektiv är det att leva i sitt dop att uppleva att »Han är med oss alla dagar, om än tid och rum förgår». Det ger livet mening och sammanhang, hjälper människor att »älska livet». Den heliga Ande, »kärleksbrisen», röjer undan all bråte och hjälper människor att se klart.

Vad hindrade då Vreeswijk att se »det goda livet» och ryckas med av »kärleksbrisen»? Hur kan man i ett trostolkningsspektiv känna »glädjen porla fram på nytt» även om »motgång binder sinnet»?⁴⁹ Har det med inställningen till själva livet att göra och till livets Herre?

Tvivel – längtan – hopp

Herre, som en gång fört hit mig
mot min vilja, uppenbart
– har jag bett dig om respit? Nej.
Tag mig härifrån. Nu. Snart.
Jag är klar. Såväl med tiden
som med min arbetskvot.
Väntar på den långa friden.
Bort från detta klot.

⁴⁹ Ps 2000:823, Gunnar Jensen, dansk folkhögskolelärare och författare; översättning Inge Lofström.

Att vara »i livets vold» är ingen tröst för Cornelis Vreeswijk. Likt Job i Gamla testamentet kämpar han med Herren:

Ja, jag klagar och förbannar.
Ingen hör min röst ändå!
Om det är nödvändigt, stannar
jag – det får väl gå.
Hård men rättvis är den, lagen.
Här är vad den vill:
Sluta tänk på morgondagen.
Den finns inte till.

Vreeswijk Skrifter II:464

Att inte se framåt riskerar att göra den dag som är nu hård, perspektiv- och horisontlös. Trotsigt svarar Vreeswijk på utmaningen: »det får väl gå». ⁵⁰ Tanken på »den långa friden» vill ändå inte lämna honom. Han kan tillstå att han behöver hjälp och hans alternativ till titel på den citerade dikten är »Bön» ⁵¹, kanske en bön om hjälp. Han kan också formulera en sådan:

Mor, be för mig. Det hjälper. Jag vet det.
Inte för att jag måste ha hjälp!
För vad skall jag med den?
Och inte för börens skull. Eftersom
adressaten är okänd för mig:
Inkognito, om du vill.
Men tänk på mig ibland
när den gröna klövern tryter
»... nu och i vår dödsstund...»
Du får säga amen, mor. Amen

*Vreeswijk Skrifter III:240*⁵²

⁵⁰ Carlsson pekar på att 'Herren' i Vreeswijks diktning kan stå för en som utövar makt, Carlsson 1996 s. 165f.

⁵¹ Vreeswijk, *Skrifter II*:514.

⁵² Handskrivet manus, daterat 1976, Vreeswijk, *Skrifter II*:593. Om det nära förhållandet till modern se *En bok om Cornelis* 2000 s. 43 samt Gustafson

Trotset finns kvar men utesluter inte längtan efter hopp om hjälp, både »nu och i vår dödsstund», något eller någon att säga »amen» till.

En vision som gäller både nuet, döden och framtiden har Mikael Wiehe formulerat så:

Det finns nåt vitare nåt ljusst nåt som är klarare
Efter det mörka kommer nåt annat. Ett annat liv än det vi har
Det finns en gränslöshet en frihet något som förlöser
Jag vet Jag tror Jag tror jag vet En annan värld än den vi har
Det skimrar Det bländar mej Det lockar som bilder i drömmen
[...]

*Mikael Wiehe*⁵³

Bära på en vision behöver både tvivlare, sökare och övertygade. Vreeswijks vision är en obestämd »väntan på den långa friden. Bort från detta klot». Den vision Wiehe bygger upp kretsar kring »något», ett annat liv än det vi har. Kanske kan kraven på människan bli för stora. Kanske behöver visionen bli klarare. Kanske behöver målet bli tydligare. Kanske behöver både tvivlare, sökare och övertygade någon som är förebedjare och som säger: »amen».

Ylva Eggehorn har förmedlat denna känsla av desorientering, behov av närhet och upplevelse av möte i följande psalm:

Mörkret har följt dig och mörkret kan växa,
ljuset du tänder är vakt vid en gräns.
Vem orkar vaka med dig genom natten?
Bara en Vän. En som vet hur det känns.

2007. Texten skulle också kunna referera till Jungfru Maria, se ovan not 45. Tolkningarna behöver inte utesluta varandra. Om Vreeswijks förhållande till modern se även intervju med sonen Jack Vreeswijk i *Sydsvenska Dagbladet*, *Söndag*, 10 maj 2009, s. 22–24: »Farmors protestantiska moral var rätt stark [...]».

⁵³ Wiehe 2005.

[...]

Bara Guds rörelse, ordlös men verklig,
som när man andas helt nära din hud.
Känner du värmen? Den råkalla morgonen
mjuknar. Det vänder nu, vänder mot ljus.

Ps 2000:846

Att vandra vägen

Gemensamt för sökare, tvivlare och övertygade är att man har att vandra livstolkningens ibland svåra väg:

Väglöst är landet du måste besöka
när du är kallad av sorg att gå ut
långt bortom vardagen, arbetet, rollerna
för att få följa din saknad till slut.

Ps 2000:846 Ylva Eggehorn

Det är lätt att uppfatta reflexionen över existentiella frågor som »väglöst land». Viktiga orienteringspunkter på vägen är sådana frågor som berör existensen, tillvaron, människan, räddningen och hjälpen. På de olika stationerna längs vägen har sökare, tvivlare och övertygade både gemensamma och olika upplevelser, erfarenheter och referensramar liksom olika tolkningar. Tvivlare, sökare och övertygade kan förenas kring gemensamma grundläggande frågor, upplevelser och erfarenheter, lära känna andras livstolkningar och fördjupa sin egen. Det förutsätter lyhördhet. I detta har dikter, visor och psalmer en viktig uppgift genom att hjälpa människor att i dialog lära känna varandras sätt att formulera sig och att kommunicera den egna trostolkningen. Kring detta kan alla samlas, de som vandrat kortare och de som vandrat längre på livstolkningens väg.⁵⁴ Vägen kan kännas lång

54 »Psalmen är i djupaste mening demokratisk, den ger utrymme för allas delaktighet. Psalmen vill bereda den enskilde ett rum inom traditionen och samtidigt ge en tolkning av livet idag. Den måste därför bäras av såväl tradition som förnyelse. [...] Kombinationen av ord och ton gör att psalmen hittar längre in i

och mödosam ibland, »men endast den som färdas sakta ska hinna målet för sin längtan». ⁵⁵

Sammanfattning

I ett mångkulturellt samhälle är behovet av och möjligheterna till möten stora. Människors krav på att i dikt och ton kunna ge uttryck för sitt sökande, sitt tvivel och sin tro ökar. Därför är ett kontinuerlig arbete med att utveckla psalmer och visor nödvändigt, där de många rösterna får komma till tals i ord och ton i kyrkans skiftande vardag. Det kristna budskapet kan bli tydligast och mest meningsfullt för människor om de i psalmer och visor både känner igen de frågor de brottas med i helg och vardag och möter en tydlig tolkning av dem. Att skapa sådana psalmer och visor förutsätter kunskap om människors vardag samt beredskap och vilja att lära av varandras erfarenheter, språk och musik. På den vägen kan spännande möten komma till stånd och möjligheter till kristen och personlig fördjupning skapas.

Summary

Peoples' need to use poetry and music to express their spiritual searching, doubts and faith is increasing. This is why it is so important to have an ongoing development of hymns and religious songs where many different voices can contribute with texts and music for the various activities of church life. The Christian message can be expressed most clearly and meaningfully if people can recognize both the existential questions they struggle with on a daily basis, as well as answers to their questions in these compositions. Creating such hymns and songs requires knowledge of modern life as well as the ability and desire to learn from each other's experiences, language and music. In this way dynamic meetings can occur where one's Christian and personal understanding can deepen and mature.

våra livs dolda rum än vad enbart ord eller enbart musik gör», Ärkebiskop KG Hammar i förordet till *Psalmer i 2000-talet*.

⁵⁵ Ps 2000:915 Jonas Jonson

This essay describes the similarities and differences in various texts which illustrate how seekers, doubters and Christian hymn- and songwriters express fundamental existential problems. As a basis for these analyses, secular poetry and Christian hymns are used.

Modern expressions of doubt and inquiry are illustrated by texts of Cornelis Vreeswijk (1937–1987), a well-known poet, singer and entertainer who in a very expressive and personal way struggled with existential questions. Examples of Christian songs are taken primarily from the latest trial collection of hymns in the Church of Sweden's *Psalmer i 2000-talet* («Hymns of the 21st Century»). The study is thematic. Central existential themes discussed are: questions about existence, life circumstances, salvation and help in times of need. One's life journey or path is the metaphor used.

The analyses show that even if assumptions for interpreting existence and life circumstances can vary, the areas touched upon are clearly defined and important for people. If a seeker, doubter and Christian believer are to be able to have a dialogue with one another, and better understand each other's texts and tonal language, they need to be able to learn from each other. Seekers and doubters need to be sensitive to the language of the Christian faith and its expression, writers of Christian texts and music need to be sensitive to how seekers and doubters express how they see fundamental problems in existential interpretations. The starting point for all groups is *inquiry*. The goal for all is *hope*. The seeker has questions about existence, life, humanity, salvation and help in times of need: In what ways are the interpretations different? What do they have in common?

Key words: existential questions, modern Church hymns, secular church music, Church of Sweden, Cornelis Vreeswijk

Litteratur

- Arvastson, A., 1965, *Den svenska psalmen*. Lund.
- Anthin, D., 2007, *Evert Taubes scener. Från Cabaret Läderlappen till Gröna Lund*. Lund.
- Carlsson, U., 1996, *Cornelis Vreeswijk: artist – vispoet – lyriker*. Malmö.
- Den svenska högtidsboken*, 2000. Utgiven av Humanisterna, tidigare Human-Etiska Förbundet. Stockholm.
- Den svenska psalmboken med tillägg*, 1986/2003. Stockholm.
- Den svenska psalmboken*, 1939, av Konungen gillad och stadfäst år 1937. Lund.
- En bok om Cornelis*, 2000. Stockholm.
- Evertsson, A., 2002, »Gå vi till paradiset med sång». *Psalms funktion i begravningsgudstjänster*. Bibliotheca Theologiae Practicae 69. Lund.
- Frostenson, A., 2003, »Dogmat och dikten – om psalmskrivandets grunder». Frostenson, A. och Routley, E., *Dogmat och Dikten – om psalmskrivandets grunder*. AF-stiftelsens skriftserie nr 5. Stockholm, s. 6–67.
- Gustafson, K., 2007. *Ett bluesliv: berättelsen om Cornelis Vreeswijk*. Stockholm.
- Hellström, J.A., 1981, *Den allra högsta sången. Kring Dan Anderssons tro och diktning och om annan religiös lyrik*. Uddevalla.
- Kristus vandrar bland oss än*, 2004, Projektrapport och motivskrivelse för projektet Psalmer i 2000-talet. Stencil. Svenska kyrkan. Uppsala.
- Kyrklig sång för ungdom i församling, skola och hem*, 1934. Utgiven genom Svenska kyrkans diakonistyrelse. Omarbetad upplaga. Stockholm.
- Kyrkoordning* – med angränsande lagstiftning för Svenska kyrkan, 2000. Stockholm.
- Nisser, P.O., 2005, *Ett samband att beakta – psalm, psalmbok, samhälle*. Bibliotheca Theologiae Practicae 75. Skellefteå.
- Psalmer för livet*, u.å. CD Tonika.
- Psalmer i 90-talet*, 1994. Stockholm.
- Psalmer i 2000-talet*, 2006. Stockholm.
- Salmer til tiden, Korssilhouetter*, 2002. Lögumkloster Vokal Ensemble. Lögumkloster, ClassCD 414.
- Selander, I., 1999, *Perspektiv på moderna psalmer*. AF-stiftelsens skriftserie nr 3. Stockholm.
- Selander, S.-Å., 2008, »Den skapande människan. Martin Luther och psalmer i folklig tradition i Lunds stift». *Hymnologi*. Nordisk tidsskrift, nr. 2–3, 2008, s. 91–99.
- Selander, S.-Å., 2001, »Kyrkvisor i ett sekulariserat samhälle». *Deilig er jorden. Psalmens roll i nutida nordiskt kultur- och samhällsliv*. Hansson, K.-J. – Bohlin, F. – Straarup, J. (red.). Åbo, s. 337–355.

Sydsvenska Dagbladet. Söndag, 10 maj 2009. Intervju med Jack Vreeswijk. Malmö, s. 22–24.

Wiehe, M., 2005, *Almost Heaven*. Stockholm.

Wingren, G., 1974, *Credo. Den kristna tros- och livsåskådningen*. Lund.

Vold, J.E., 1990, »Cornelis Vreeswijk (1937–1987)». *Poetisk praxis 1975–1990*. Oslo.

Vreeswijk, C. 2000, Samlade sånger, *Skrifter I*, Enskilda sånger, *Skrifter II*, Dikter Prosa Tolkningar, *Skrifter III*. Stockholm.

Åkesson, E., 1959, »Det sökande hjärtats psalm». *Psalm och sång. Studier tillägnade Emil Liedgren*. Lund, s. 331–347.

Internet

Intervju med biskopen Esbjörn Hagberg. Google SR P2 Mitt i musiken 11/5 2006.

www.svenskakyrkan.se, 2008–12–15